

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РИНКОВИХ ПРОЦЕСІВ

Самотоєнкова О.В.

У статті розглядаються проблеми удосконалення методології оцінки ефективності ринкових процесів і явищ. Висвітлюються дискусійні питання, пов'язані зі специфікою ринкової сфери. Аналізується динаміка ефективності й внесок ринкової сфери у макроекономічні показники країни. Пропонуються підходи щодо підвищення ефективності функціонування цієї сфери діяльності.

In the article the problems of improvement of a methodology of an estimation of efficiency of market processes and phenomena are considered. The debatable problems, bound with specificity of market sphere are lighted. Dynamics of efficiency and contribution of market sphere to macroeconomic parameters of country is analysed. The approaches tangent increases of efficiency of operation of this line of business are offered.

Постановка проблеми. Функціонування ринку товарів і послуг впливає на всі галузі економіки, всіх виробників і споживачів. Від насичення ринку товарами й послугами, їх реалізації залежать можливості розвитку виробництва. Через прискорення процесу обертання ринкова сфера впливає на тривалість всього циклу відтворення продукту, зростання суспільної продуктивності праці, і таким чином, на кінцеві економічні результати, на рівень і якість життя всього населення. Методологія оцінки ефективності ринкових процесів передбачає необхідність вибору показників, найбільш повно характеризуючих результати, ресурси і витрати ринку товарів, а також методики їх обчислення. Вибір показників ефективності функціонування ринку товарів є найбільш дискусійним питанням методології, що пов'язано зі специфікою діяльності сфери обертання.

Зв'язок проблеми із важливими науковими та практичними завданнями витікає з того, що сьогодні перед наукою і практикою стоїть загальне завдання підвищення ефективності усіх сфер діяльності. Ринкова сфера вносить значний вклад у створення валового внутрішнього продукту країни. Так, у 2002 році частка валової доданої вартості, створеної у ринковій сфері, становила 10,9% валового внутрішнього продукту України, у 2003 році - 11,8%, а у 2004 році – вже 12,6% [1, с. 34]. Враховуючи цей факт, перед науковцями повстало завдання більш детального аналізу, удосконалення методології і оцінки соціально-економічної ефективності ринкових процесів.

Саме в обліку всіх результатів ринкових процесів, отриманих як у самій ринковій сфері, так і за її межами, і постає методологічна складність оцінки зведеного соціально-економічного ефекту функціонування ринку товарів і послуг.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років, які присвячені даній проблемі, свідчить про наявність значної кількості розробок теоретичного і методологічного плану. Основні методологічні принципи оцінювання ефективності ринкових процесів найбільш повно сформульовані російським вченим І.К. Беляєвским [2, с. 607–618]. Дослідженням ефективності функціонування споживчого ринку присвячена стаття цього ж автора “Статистика товарного ринку” [3, с. 14]. Питання аналізу ефективності

ринкових процесів розглянуті французьким вченим Ф. Букерелем у роботі “Вивчення ринків” [4, с. 16]. Серед вітчизняних вчених, які займаються проблемами аналізу процесів у ринковій сфері, слід відмітити А.В. Головача. [5, с. 296]. Питання вивчення ефективності функціонування ринкової сфери також викладені у роботах Г.Д. Кулагіної. Поряд з цим, перехід до ринкових відносин і міжнародної системи національних рахунків поставив перед статистикою ефективності ринку товарів і послуг нові методологічні та організаційні проблеми. Однією з таких проблем є удосконалення оцінки інфляційних процесів та їх вплив на ефективність функціонування сфери товарного обертання. Гостро постає проблема характеристики ефективності “чорного ринку” і його впливу на ефективність ринку товарів і послуг. Потребують уваги також проблеми оцінки соціального ефекту, проблеми оцінки загального обсягу ресурсів, якими розпоряджається ринкова сфера, удосконалення методології оцінки ефективності використання ресурсів.

Мета даної роботи постає в узагальненні та дослідженні найбільш актуальних методологічних проблем оцінки соціально-економічної ефективності ринкових процесів.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності означає отримання максимальних результатів на одиницю витрат або мінімізацію витрат на одиницю отриманого результату [2,с. 607].

Особливість процесів, які відбуваються у сфері обертання постає у тому, що результатом її функціонування є не створення продукту, а задоволення купівельного попиту, надання послуг виробникам і споживачам, а також той факт, що ефект проявляється не тільки у цій сфері, а й за її межами, у спряжених сферах діяльності.

Відповідно до міжнародної методології, яка впроваджується у вітчизняну практику, торгова діяльність з реалізації продуктів і послуг і всі пов’язані з цим процесом функції, розглядаються як виробнича діяльність з надання послуг виробникам і споживачам. Результат цієї виробничої діяльності відбивається у створенні валової доданої вартості і характеризується на підставі системі національних рахунків.

Оскільки на ринку завжди беруть участь два суб’єкти – продавець і покупець – ефективність ринкових процесів повинна оцінюватись з позицій дотримання інтересів кожного з них, а також суспільства в цілому. Для продавця (виробника) метою реалізації товару є:

- отримання максимально великого прибутку з одиниці вартості реалізованих товарів і послуг, який забезпечує більше відшкодування витрат ресурсів;
- добра суспільна репуґація (виступає у якості соціального ефекту), яка, наприкінці, також сприяє забезпеченню бажаного економічного ефекту – росту доходів від реалізації товарів і послуг, які не тільки покривають витрати, а й забезпечують прибуток.

Для покупця головна мета – купівля товарів і послуг для задоволення потреб у них, отримання соціального ефекту.

Отже, однією з найбільш актуальних методологічних проблем є оцінка соціальної ефективності функціонування ринку товарів і послуг.

Функціонування товарного ринку орієнтовано на досягнення не тільки економічних, а і соціальних результатів. Головна ціль постає у задоволенні потреб населення у товарах і послугах і характеризується на підставі їх обсягу і структури реалізації. Але соціальні результати у ринковій сфері різноаспектні і потребують

використання системи показників: ні один показник, яким би узагальнюючим він не був, не може дати оцінку соціального ефекту в цілому. Досягнення соціального ефекту часто супроводжується зниженням економічного ефекту, що говорить про необхідність урахування соціального ефекту при оцінці соціально-економічної ефективності.

Професор І.К. Беляєвський труднощі оцінювання соціальних результатів у ринковій сфері пояснює наявністю комплексу методологічних проблем і такими причинами [2, с. 611-612]:

- у ряді випадків соціальний ефект не піддається кількісному виміру;
- труднощі оцінки соціальних ефектів у ринковій сфері пов'язані з їх сукупним впливом не тільки на саму цю сферу, а й на інші сфери діяльності;
- соціальний ефект, на відміну від економічного ефекту, який, як правило, виявляється у вартісних показниках, у багатьох випадках можна виявити лише у натуральних одиницях, не підлягаючих узагальненню.

До показників соціального ефекту функціонування ринкової сфери відносяться кількість вивільненого часу населення, пов'язаного з пошуком і купівлею необхідного товару; ступінь задоволення купівельного попиту на товари і послуги; зменшення претензій до якості торгового обслуговування, якості товарів і після реалізаційному сервісу; покращення умов праці самих торгових працівників; екологічна чистота продуктів тощо.

Дослідження ефективності функціонування ринку товарів і послуг можна проводити в різних аспектах і на різних рівнях господарювання, оцінювати ефективність окремих ринкових процесів і процесу товарного обертання в цілому, ефективність діяльності окремих ринкових підприємств, організацій, фірм, бірж тощо і всієї ринкової сфери в цілому. Однак, це не виключає єдності загальних методологічних принципів, які можуть бути покладені в основу дослідження ефективності і яких слід дотримуватись для забезпечення співставлення.

На підставі завдань аналізу для оцінки соціально-економічних результатів функціонування ринку товарів і послуг доцільно використовувати таку систему показників: валова додана вартість; прибуток; товарообіг. Використання показника валової доданої вартості забезпечує співставлення з аналогічними показниками ефективності інших галузей та секторів економіки.

Як викладено вище, відповідно до державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики, яка відповідає потребам ринкової економіки, торгова діяльність розглядається як виробнича діяльність з надання послуг виробникам і споживачам. Результати цієї виробничої діяльності на рівні фірм, організацій і галузей, обслуговуючих ринкові процеси, оцінюються показником валової доданої вартості, яка відображає їх внесок у створення валового внутрішнього продукту країни.

Валова додана вартість у ринковій сфері розраховується за загальноприйнятою на макрорівні та в інших галузях і секторах економіки методологією: як різниця між випуском в ринкових цінах і проміжним споживанням.

Валовий прибуток ринкової сфери визначається як різниця між валовою доданою вартістю і оплатою праці найманих працівників та чистими податками на виробництво та імпорт.

Для характеристики фінансових результатів економічного розвитку використовують показник прибутку, на підставі якого роблять висновки про внесок ринкової сфери у чистий прибуток економіки і який є підставою для розрахунку рентабельності окремих торгових підприємств і торгівлі в цілому.

У таблиці 1 наведено відносний внесок ринкової сфери у макроекономічні показники України [1, с. 34].

Таблиця 1

Питома вага показників ринкової сфери
(оптової, роздрібної торгівлі, торгівлі транспортними засобами, послуг з ремонту) у макроекономічних показниках України, %

Показники	2001	2002	2003	2004
1. Частка випуску торгівлі у випуску економіки у ринкових цінах	7,9	8,1	8,7	9,1
2. Частка проміжного споживання торгівлі у загальному проміжному споживанні	5,9	6,0	6,4	6,7
3. Частка валової доданої вартості у валовому внутрішньому продукті	10,9	10,9	11,8	12,6
4. Частка оплати праці в торгівлі в оплаті праці економіки	10,4	10,3	8,3	10,9
5. Частка валового прибутку торгівлі у валовому прибутку економіки	13,2	13,6	17,6	16,7

За даними таблиці 1 частка ринкової сфери у створенні валового внутрішнього продукту України в останні роки зростала і становила у 2004 році 12,6 %. Але це нижче аналогічних показників у країнах з розвиненим товарним ринком. У США цей показник перебільшує 18%.

Система показників ефективності функціонування ринку товарів і послуг включає підсистеми:

- узагальнюючі показники ефективності ринкових процесів;
- показники ефективності витрат живої праці;
- показники ефективності витрат уречевленої праці);
- показники ефективності капітальних вкладень у ринкову сферу.

Узагальнюючі показники ефективності ринкових процесів визначаються на підставі співставлення результатів з витратами або з ресурсами. До них відносяться:

Ефективність поточних витрат (співставлення результату і сукупності витрат живої та уречевленої праці), яка розраховується у двох варіантах:

а) як відношення товарообігу до обсягу сукупних поточних витрат живої та уречевленої праці, пов'язаних з процесом товарного обертання:

б) як відношення валової доданої вартості до обсягу сукупних поточних витрат живої та уречевленої праці.

Ці показники відображають використання витрат і ресурсів у процесі товарного обертання і надають можливість визначити, який обсяг товарообігу і валової доданої вартості отримано на одиницю витрат живої та уречевленої праці у сфері товарного обертання або на одиницю її матеріальних і трудових ресурсів.

Показники ефективності використання живої праці (продуктивності праці) розраховують як відношення товарообігу або валової доданої вартості до середньорічної чисельності працюючих у сфері товарного обертання

Для характеристики ефективності витрат уречевленої праці розраховують показники фондівіддачі та рентабельності.

Показники ефективності капітальних вкладень (інвестицій) у ринкову сферу розраховуються як відношення приросту товарообігу, валової доданої вартості або прибутку до обсягу капітальних вкладень, які забезпечили цей приріст:

Розглянута система показників соціально-економічної ефективності ринкових процесів може удосконалюватися і доповнюватися відповідно до завдань аналізу.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки. Підприємства ринкової сфері діяльності відіграють значну роль у формуванні головних макроекономічних показників. Але поки що в Україні внесок цієї сфери діяльності у створення валового внутрішнього продукту менший, ніж у країнах з розвиненим товарним ринком. Система показників соціально-економічної ефективності ринкових процесів потребує більшого упорядкування. Це дозволить поглибити аналіз комплексу взаємозв'язаних показників і більш обґрунтовано визначити напрямки і резерви підвищення ефективності функціонування ринку товарів і послуг.

Подальші дослідження в цьому напрямі слід зосередити на проблемі розробки та удосконалення методології визначення соціально-економічної ефективності ринкових процесів та явищ. Особливо це стосується розробки обґрунтованої методології оцінки соціального ефекту, оскільки саме тут більшість невизначених і дискусійних питань.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – Київ, Консультант, 2005. – 670 с.
2. Статистика рынка товаров и услуг : Учебник / И.К. Беляевский, Г.Д. Кулагина, Л.А. Данченко и др.; Под ред. И.К. Беляевского. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 656 с.
3. Беляевский И.К. Статистика товарного рынка // Вопросы статистики. – 1997. – М.: - № 4, - с.12-17.
4. Букерель Ф. Изучение рынков / Академия рынка : Маркетинг. – Пер. с фр. – М.: Экономика, 1995. – 180 с.
5. Самоєнкова О. В. Особливості розвитку ринкової інфраструктури в Україні // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наукових праць / ред. М. І. Зверяков; Одеський держ. ек. ун-т. – Одеса : 2005. Вип. 19. С. 278-283.
6. Статистика : Підручник / С.С. Герасименко, А.В. Головач та ін.; За ред. С.С. Герасименко. – Київ : КНЕУ, 2000, – 467 с.
7. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – Київ, Консультант, 2004. – 663 с.

